

K. KARIMOVTIŃ “AĞABIY” ROMANINDA SINONIMLERDIŃ STILLIK QOLLANILIW ÓZGESHELIKLERI

Góbeysinova Gúlpارشin Dúysenbay qızı.

Ájiniyaz atındağı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq institutınıń qaraqalpaq tili
hám ádebiyatı qánigeligi 2-kurs magistrantı.

E-mail: gulparshin.gbeysiniva@mail.ru

***Annotaciya:** Ustı maqalada K.Karimovtıń “Ağabiy” romanında sinonimlerdiń qollanılıwı ózgesheligi hám olardıń qanday mánilerdi bildirip kelgenligi haqqında sóz etiledi.*

***Gilt sózler:** qaraqalpaq ádebiyatı, “Ağabiy” romanı, sinonimler, leksikalıq sinonimler, kontekstlik sinonimler.*

***Annotaciya:** Ushbu maqolada K. Karimovning “Ağabiy” romanında sinonimlarning qollanılıshı va ularning qanday monanı bildirib kelgenligi haqqında so'z etiladi.*

***Kalit so'zlar :** qoraqalpoq adabiyoti, “Ağabiy” romanı, sinonimlar, leksikalıq sinonimlar, kontekstlik sinonimlar*

***Аннотация:** В данной статье анализируются значения, виды и различия употребления синонимов в романе «Агабий» К.Каримова.*

***Ключевые слова:** Синонимы, лексические синонимы, контекстуальные синонимы, лексико-фразеологический в романе «Агабий» К.Каримова.*

***Annotation:** In this article, the features of the retention of synonyms in K. Karimov's novel "Agabi" and what meanings they convey are discussed.*

***Key words:** Karakalpak literature, "Agabi" novel, synonyms, lexical synonyms, contextual synonyms.*

Sinonimler-bul omonim hám antonimler sıyaqlı paradigmatalıq qatnastağı sózler. Sinonim grek tilinen alınğan «sinonimos» yağniy bir atlı, bir atlas. óz ara mániles sózler. Mánilik bildiriliwi óz ara jaqn sózler - sinonimler bolıp esaplanadı.

Degen menen sinonimler óz ara mánilik jaqın bolıwına qaramastan bárqulla biriniń ornına ekinshisi qollanıla almaydı. Bul haqqında A.Bekbergenov arnawlı maqalasında: «Sırtqı formaları (sózlerdiń túbirleri) hár túrli bolsa da mánileri júdá jaqın, (hátteki, ayırım kontekstte birin-biri almastıra alatuǵın) ham bir mazmunda túrli belgileri menen sıpatlap, oǵan qosımsha máni beretuǵın sózler. Sinonimler bir ayılǵan sózdi qayta-qayta takırarlamay, oy-pikirdi tolıqtırıp hám kórkem etip aytıw ushun xızmet etedi» dep atap ótedi. [2. 115-133] N.Abduraxmanov hám N.Maxmudov: «Sinonimler, álbette, qosımsha názikligi, emocional hám ekspressiv boyawı, qollanılıw sheńberi hám bir qatar usı sıyaqlı basqa da qásiyetleri bir-birinen parqlanadı. Olarda bar bolǵan bunday qásiyetler sinonimlerdin júdá úlken stilistikalıq imkanıyatlarǵa iye ekenligin kórsetedi. Sinonimler zat hám waqıya-hádiyselerdiń eń kishi, hátte, seziler-sezilmes názik belgilerin, bul belgilerge bolǵan subektiv qatnastı hám basqalardı kórsete alar eken, olar, álbette, tildiń súwretlew quralları sıpatında qaraladı» dep korsetedi. [1. 6.] Keńesbay Karimovtıń “Aǵabiy” romanında sinonimlerdiń ózgesheliklerin kórsek boladı. Mısalı:

“Qozi-ılaǵı **mańıraǵan**, botası **bozlaǵan**, qulını kisnegen, jetim-jesiri alıs saparǵa jaramaytuǵın jaqınları qalıp baratırǵan awıldı qıya almay, kóz jasların tıylmay **jılap**, izlerine qaray-qaray baratırǵan mánzil qayaqta ózi?” [3. 5]

“Durıs, kópshilik “Ata mákan”, “Ata jurıt”, “Shımbay”, “Dáwqara” degen sózlerdi esitken, biraq onıń alıs-jaqının, qay tárepte ekenligin, qanday **mákán** ekenligin anıq bilmeydi. Hár jer-xár **jerde** jolım uyler menen qoslardan tútin shıǵa basladı” . [](5-bet)

“Kóp ótpey quyash shetsiz-sheksiz **alaplardı** jaqtırtıp jiberdi”. [3. 8]

“Ural tawların jaǵalap bir sheti Aral, bir **tárepi** Kaspiy, bir **tamanı** Qarateńizge shekemgi, onnan Qap tawına tirelgen Dashtı Qıpshak, Sirt dep atalatuǵın shetsiz-sheksiz **dalalarda** mıńlaǵan jıllar gezip, san mıń márte dushpanı menen urısıp, gá **jeńip**, gá jeńilip, gá **ústemlik etip**, gá gárezli bolıp, gá patshalık dúzep, gá tobtı buzılıp, kóship-qonıp júrgen qusaydı”. [3.18]

“Aldında belgisiz hám **qáwip-qáterge** tolı uzak jol”. [3.18]

“Olar **xarıp-sharshap** kiyatırǵan, ámirge jaman atlı bolǵan bul aǵayınların qalay qabıllaydı, jıllı ma, suwıq pa, ol jaǵı jeti qabat perdeniń artındaǵı buyımday, belgisiz.” [3.18]

Bul mısallardaǵı mańıraǵan, bozlaǵan, jılaw sinonimleri jılaw baqırıw mánsinde, mákan, jer sinonimleri belgili bir orın mánsinde, alaplar, dalalar sinonimleri bolsa sheksiz keńlik jerlerdi bildirip kelgen. Jánede de tarepi, tamanı

sinonimlari, jeñiw, ústemlik etiw sinonimlari bolsa qandayda bir adamnıń ústinen ústemlik etiw mánsinde kelgen bolıp, qáwip-qáter sinonimi qandayda bir jaman hádeyseni, xarıp- sharshaw bulda adamnıń qandayda bir islerden dińkesi qalmağanlıgın bildirip kelgen. Bul misallardağı ayırım sininimler ayırım túsiniqleri hár tárepleme súwretlep kórsetiw ushın qollanılğan.

“Suwdıń dáregin esitken adamlar, hayal-bala-shağalar kimi **mes** kimi kishirek **qum** yamasa **jez dúnlerin** alıp, shawqımlasıp suw alıwğa shıqtı.” [3.10]

“Kóshtiń aqsham qonıp, tańda jolğa túsip segbir tartıp kiyatırğanına bir hápte boldı, kólikler **sharshağan**, adamlar da **boldırğan** edi.” [3.6]

“Xalayık, **úyińiz** benen **qosıńızdı** jıqpañlar, búgin-erteń jolğa shıqpaymız.” [3.6]

“Uzin boyli, jası otızlardağı názik kelinshektiń bul mártligi **jaw** menen, **daw** menen on úsh jasınan berli alısıp, bershimek bolıp ketken júregin "shım" ettirdi, onı burıńıdan da beter jaksı kóriw menen birge oğan degen xúrmeti de bálentlep ketti.” [3.21]

“... Sol payıt: Biy ağa úyde me? dep dawıslağan Bektemirdiń - sestin esitken biydiń **qıyalları** bólinip, **sanası** búgingi kún shınlıgına kaytıp oraldı.” [3.23]

“Ol zamanlardıń dástúrinde birewdiń jılqısın barımta etip aydap ketiw úlken jinayat esaplanbaytuğın, jılqımannıń bası jarılıp, qolı sınıp, ya jazatayım elip ketpese barımtashı qolğa túsken jağdayda da onı hesh kim darğa tartıp oturmas, urısıp- sógip, at tonın alıp **quwıp salar**, bolmasa biyine aparıp, ayıbın endirip, táwbesine tayandırıp qoyar edi. Bular da birewdiń mańlayındağı perzentidur, degen oy menen qılğan ayıbı ushın atların aldı da, ózlerin eki athıǵa aydatıp elden **shıǵarıp jiberiw** menen sheklendi.” [3.26]

“Qaysısı qanday gúna qılsa da eki ayaqlı **adam**, baribir bir allanıń **bendesı**.” [3.27]

“Jolim **úyler** menen **qoslardıń** bir japsarındağı torlarda saqlanıp atırğan, kósh penen birge kiyatırğan qoralardıń biri tın jarıp bolğanın tosınnan bilip qalǵanday, shaqırıwdı baslağan edi, izin ala keshtegi qoraz tuqımı bolsa biri qalmaq qatarǵa qosıldı.” [3.27]

Bul misallarda berilgen úyler, qoslar, mes, jez dóńler, qumlar adamlardıń kúndelikli turmısta paydalanatuğın atqarıw qızmeti bir bolıp bolğan buyımlar bolıp esaplanadı sonıń ushında olar bir-birine sinonim bilip qollanılğan. Jánede sharshağan, boldırğan, sinonimlari bolsa qandayda bir adamnıń kúshi qalmağanlıgın kórsetse, jaw, daw qusağan sinonimler adamlarǵa qarsı shıǵıwshı

jawız kúshler mánsinde qollanılıp, qiyalları, sanası sininimleri oy sananı bildirip, quwıp salıw, shıǵarıp salıw, sinonimleri qandayda bir orınnan kimdidir shıǵarıp jiberiw mánsinde kelse, adam, bende sinonimleri bolsa insan atamasınıń túrlili aytılıw sinonimleri bolıp qollanılıp kelgen.

*“Burın bunday sestı esıtpegen shól berileri biytanı dawıslarǵa bir zamat **qulaq túrip, tuńlap** turǵanday boldı da, sońınan **jan turshiktirerlik, qorqınıshlı** dawıs penen hár tamannan ulıy basladı.” [3.27]*

*“Ákesine megezegen iri tulǵalı, **ǵayratlı** hám **erjúrek** edi.” [3.30]*

*“Qolınan xesh nárese kelmegendikten, eki kózine ǵana kúshi jetken sorlı anası: “Ákesiz jetim zor jetim, anasız jetim xor jetim” deytuǵın edi, biziki kerisinshe shıqtı, ne qılarman, qáytermen, qolınnan julap- sıqlawdan basqa ne keletuǵın edi, endi sen ákeńniń eline qaytıp bar, **kóz kórgen** bar, **tanıs** bar, birewdiń malın baǵarsañ, birewdiń otın jaǵarsañ, ólmesen kúnińdi kórersen, tiri bolsaq kórismiz, ólsek anańnan razı bolagór, - dep berman jóneltken eken.” [3.32]*

*“Men **qayıman, razıman...** dedi. Dawısı qarlıǵınqırap shıqtı.” [3.32]*

*“Qasqır! Qasqırlar! **Húreylengen, jan halatındaǵı ashshı** dawıslar oyǵa shúmgem Bektemirdi Qızılqum ishindeǵı ashshı haqıyqatqa, keń aspan astındaǵı jalpaq jer ústin mákan etken qaysı biri eki ayaqlı, qaysı biri tort ayaqlı bolǵan janzatlardıń ómir ushın jan talasıp ǵúresip atırǵan waqtı menen ornına qaytarǵan edi.” [3.32]*

Bul mısallarda qulaq túriw, tińlaw sinonimleri esitiw mánsinde jumsalǵan bolsa, jan túrshiktirerlik, qorqınıshlı sinonimleri adamnıń qandayda bir nárese yáki hádyse yamasa jaman waqıyanıń bolǵanlıǵın bildirip kelgen, ǵayratlı, erjúrek sinonimleri bolsa adamǵa berilgen jaqsı táripler mánsinde kelgen, al kóz kórgen, tanıs sinonimleri belgili adamǵa qarata qollanılıp kelgen, qayıman, razıman sinonimleri bolsa qandayda bir zatqa kelisim bergenligi mánsinde qollanılǵan bolıp, húreylengen, jan halatındaǵı ashshı sinonimleri qandayda bir jaman hádeyseden tásirleńiw náteyjesinde shıqqan qorqınıshlı dawıslar mánsinde stillik ótkirlik beriw ushın qollanılǵan bolıp esplanadı.

*“Tap usı qoynawǵa Qızılqumnıń barlıq **qasqırı** menen **bórisi** jıynalǵanday”. [3.35]*

*“Olay bolmaǵanda azan-qazan bolıp, birine-biri ulasıp **ulıǵan, qańsılǵan, sıńsılǵan** sesler qaydan shıǵıp tur?” [3.35]*

“Biraq, bul jabayı tileklerden de ústin kelip, qasqırlardı, basqa da shól ańların shorshutatuǵın, eki ayaqlı maqluqlardan awlaǵıraq júriwge

*májbúrleytuǵın, bul túnde de bir sekirse ústinen túsetuǵın tayar olja menen qasqırlar toparları arasında etip bolmaytuǵında shegara bolıp turǵan bir náirse, bir **tilsim, sırtı** haywanat dunyasına túsiniksiz, tek adamzatqa ǵana ayan bolǵan bul jumbaq - ot edi.” [3.35]*

*“Kóz ilmeytuǵın shaqqanlıq penen ornınan qarǵıp turǵan Bóribasar alisa ketti de **umbar-jumbar** bolıp, ayaq astındaǵı tońı ketken qumdı aspanǵa kóterip **ulı- bıǵırlı** boldı da qaldı.” [3.35]*

*“Onı adamlar **"hiyle"** yamasa **"sumlıq"** dep aytadı. Máselen, túlkinı **hiyleker, sum** dep jiyi-jiyi aytamız.” [3.38]*

*“Keshletip dúzde qonsañ, degen edi jayı jánnette bolǵır Aytımbet, bir-eki-úsh jerge ot jaq, ózin de, atın da ottın arasında bolsın, azıq izlep jortqan dúz ańınıń ishinde ottan **seskenbeytuǵını, qorqpaytuǵını** bolmaydı.” [3.39]*

Bul misallarda berilgen qasqır, bóri bir haywan atlarınıń bir neshe atamaları bolıp stillik maqsette qayta atamaw ushin jumsalǵan bolıp, ulıǵan, qańsılaǵan, sıńsıǵan sinonimleri bolsa qandayda bir sestin shıǵıwdaǵı bildiriliwleri bolıp kelgen, tilsim, sırtı sinonimleri qandayda bir juwapsız zat mánsinde kelgen bolıp, umbar-jumbar, ulı-bıǵırlı sinonimleri qandayda bir shawqım-súrendi bilfiriw mánsinde jumsalǵan, hiyle, sum, bular mákkarlıq mánsinde kelgen bolıp, seskenbeytuǵın, qorqpaytuǵın sinonimleri qorqpaytın mánilerinde jumsalıp stillik xızmetinde qollanılǵan.

Juwmaqlap aytqanda K.Karimovtıń “Aǵabiy” romanında sinonimlerdiń stillik ózgeshelikleri júdá kóo bolıp, olar shıǵarmanıń elede tásirli hám mazmunlı bolıwında óziniń belgili úlesin qosıp tur. Bul roman oqıwshılarınıń dıqqatın ózine tartpay qoymayd. Romanda qollanılǵan sinonim sózler hár túrli mánilerde yaǵniy ayırım túsinikti hár túrli mánilerde súwretlep kórsetiw ushin qollanılsa jane de burın bir ret qollanılıp onı ekinshi márte takrarlamay oy-pikirdi stillik jaqtan kórkemligin táminleytuǵın bolǵanlıqtan ornına basqa sinonimler qollanılıp kelgenligin kóriwimizge boladı.

ÁDEBIYATLAR:

1. Абдурахманов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент, 1981.
2. Бекбергенов А. Синонимлер ҳам антонимлер // Қарақалпақ тили бойынша изертлеўлер. - Нокис, Қарақалпақстан. 1971. 115-133-бетлар.
3. Каримов К. Ағабий. 2 томлық. 1-2-том. -Нөкис, Билим. 2017.
4. Қалендеров М. Қарақалпақ тили синонимлериниң қысқаша сөзлиги. – Нөкис, Қарақалпақстан. 1990. 172-бет.